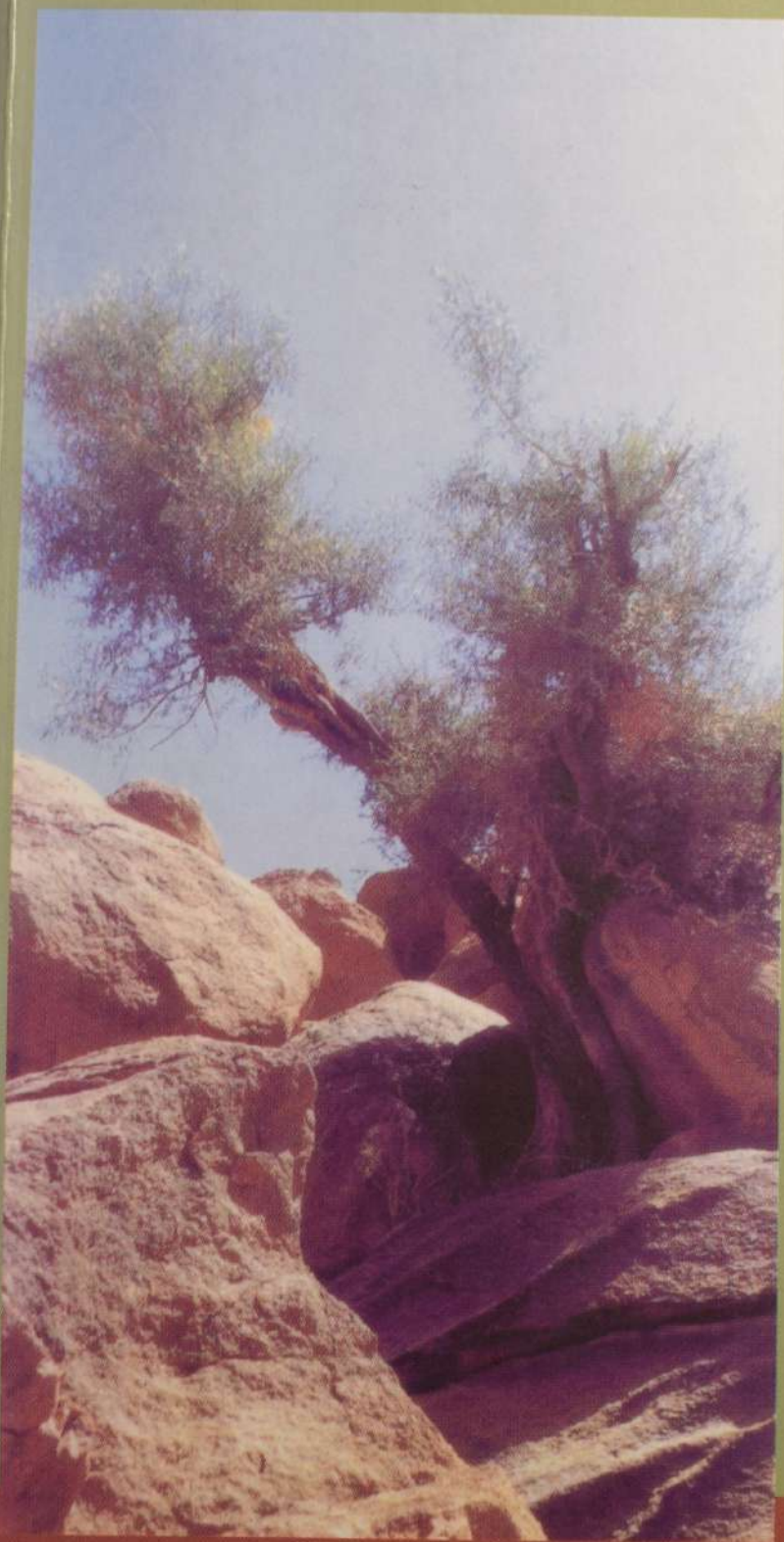

ΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΑΡΓΥΡΩ ΚΟΚΟΒΛΗ

ΑΛΛΟΣ ΔΡΟΜΟΣ ΔΕΝ ΥΠΗΡΧΕ
Αντίσταση - Εμφύλιος - Προσφυγιά

ΣΕΙΡΑ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ
Εκδόσεις ΠΟΛΥΤΥΠΟ

ΝΙΚΟΣ & ΑΡΓΥΡΩ ΚΟΚΟΒΛΗ

ΑΛΛΟΣ ΔΡΟΜΟΣ ΔΕΝ ΥΠΗΡΧΕ
ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ - ΕΜΦΥΛΙΟΣ - ΠΡΟΣΦΥΓΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΠΟΛΥΤΥΠΟ»

ΑΘΗΝΑ 2002

πόδαρος, εξαφανίστηκε. Χώθηκε πιο κάτω σ' ένα σχίσμα του εδάφους –άγνωστο σε πολλούς– που το σκέπαζαν θάμνοι και δεν φαίνονταν. Προτού περάσει το λεπτό οι Τούρκοι αλαφιάστηκαν. Κατάλαβαν τι είχε συμβεί και λύσσαξαν. Αρχισαν να τον ψάχνουν επισταμένα. Άκουσε βήματα που κατευθύνονταν κατά πάνω του. Κράτησε και την αναπνοή του. Ένας πέρασε μισό μέτρο δίπλα του, μα δεν τον αντιλήφθηκε. Το βράδυ συνέχισε την πορεία του από τα μονοπάτια που εκείνος γνώριζε καλά και από το λιμανάκι του Κουσάντασι πέρασε στο ελληνικό έδαφος: στη Σάμο. Κι έμεινε εκεί δυο χρόνια. Επέστρεψε σπίτι του με την απελευθέρωση –μετά τη «Συνθήκη των Σεβρών». Και να τώρα πάλι, τα καϊκία προς τη Σάμο κατευθύνονται. Αυτή τη φορά όμως θα φθάσει εκεί όχι σαν αυτοεξόριστος, αλλά σαν πρόσφυγας.

Στη Σάμο αποβιβάστηκε όλο το συγγενολόι του πατέρα και της μητέρας μου –οι Μέρμηγκες. Από την πρώτη του γυναίκα, που πέθανε νωρίς, είχε δύο κόρες, τη Μαρία και τη Βαγγελιώ. Ύστερα παντρεύτηκε τη μητέρα μου –χήρα κι εκείνη, μ' ένα κορίτσι, τη Στάσα. Μετά γεννήθηκα εγώ και η αδελφή μου η Παγώνα. Η Μαρία είχε παντρευτεί ένα χρόνο πριν στο Γιαγτζιλάρ έναν εξαίρετο νέο, τον Φραγκίσκο Μπολέτη. Μα πιο πολύ ο πατέρας τον διάλεξε για γαμπρό του γιατί ήταν πατριώτης: είχε φύγει κρυφά απ' τη Μικρά Ασία, είχε καταταχτεί εθελοντής στον ελληνικό στρατό, πήρε μέρος σε πολλές μάχες στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και διακρίθηκε για την παλικαριά του. Με τη λήξη του πολέμου έμεινε και εργάστηκε στη Γαλλία και επέστρεψε στο χωριό μετά την απελευθέρωση, μετά τη «Συνθήκη». Τώρα, βρίσκεται κι αυτός εδώ στη Σάμο με τη γυναίκα του και τ' αδέλφια του, που όπως κι ο πατέρας έφεραν κι αυτοί κάμποσα γίδια...

Νοικιάσαμε ένα σπίτι σε μια γειτονιά έξω απ' το Καρλόβασι. Ο πατέρας βρισκόταν όλο έξω με το κοπάδι κι ερχόταν σπίτι κάνα-δυο βράδια τη βδομάδα. Όμως, καθώς μαζεύτηκαν πολλά κατσίκια στο νησί και ο τόπος στενός, άρχισαν τα προβλήματα. Οι Σαμιώτες διαμαρτύρονταν ότι τους κάνουν ζημιά. Δύο χρόνια πέρασαν, αλλά τώρα ο πατέρας και ο θεός μου είναι υποχρεωμένοι να διαλύσουν το κοπάδι, να πουλήσουν τα ζωντανά.

Δεν έχουν δικό τους βοσκοτόπι. Το ζήτημα της επιβίωσης ορθο-νόταν απειλητικό από δω και πέρα...

Μια μέρα, κατά τις δέκα το πρωί χτυπάει η πόρτα μας. Τρέχω και καθώς την ανοίγω τα 'χασα: ένας επιβλητικός, λεβεντόκορμος, γαλανομάτης νέος, καμιά εικοσιπενταριά χρονώ, με καπαρντινένιο κουστούμι, στεκόταν στο κατώφλι. Έτρεξε και η μάνα μου: Ορίστε περάστε...

Ήταν ο χωριανός μας ο Γιάννης Τσαπάκος. Αυτός είχε εγκατασταθεί στην Κρήτη, στο Βαμβακόπουλο Χανίων. Ήρθε στη Σάμο να ζητήσει τη Βαγγελιώ σε γάμο. Τη συμπαθούσε –λέει– από τότε που ήταν στο Γιατζιλάρ.

Ο πατέρας έδωσε τη συγκατάθεσή του –και η Βαγγελιώ είχε πει το «ναι». Στην απόφασή του βάραινε και το γεγονός ότι ο Γιάννης –όπως και ο Φραγκίσκος– ήταν πατριώτης και παλικάρι. Κατατάχθηκε εθελοντής στον ελληνικό στρατό και ανδραγάθησε στον πόλεμο. Έζησε κι αυτός ένα διάστημα στη Γαλλία, γύρισε στο Γιατζιλάρ και πήρε μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία. Στο Αφιόν Καραχισάρ έμεινε με το βοηθό του και το πολυβόλο του να καλύψει την υποχώρηση ολόκληρου του συντάγματός του!...

Κάθισε λοιπόν ο Γιάννης μαζί μας δέκα μέρες, έκαναν τη στέψη σε στενό κύκλο, πήρε τη Βαγγελιώ κι έφυγε. Είπε στον πατέρα ότι όσοι πήγαν στην Κρήτη πήραν προσφυγικό κλήρο από τις περιουσίες που άφησαν οι Τούρκοι φεύγοντας, όπως πρόβλεπε η συμφωνία ανταλλαγής πληθυσμών. Θα φροντίσει να βρει και για μας κανένα προσφυγικό μερίδιο και θα μας καλέσει να πάμε να εγκατασταθούμε εκεί.

Πέρασε περίπου ένας χρόνος και πάνω που ο πατέρας άρχισε να απογοητεύεται πως δεν θα γίνει τίποτα, έφθασε το μήνυμα: Ελάτε στην Κρήτη.

Φορτώσαμε στο πλοίο τα πράματά μας –που δεν ήταν δα και πολλά, τρεις μπόγοι όλα κι όλα– κι επιβιβαστήκαμε κι εμείς. Η θάλασσα όμως ήθελε να μας ταλαιπωρήσει. Σηκώθηκε φουρτούνα. Μεγάλοι όγκοι νερού χτυπούσαν στην πρύμνη και έλουζαν όλο το πλοίο –σκυλοπνίχτες τα λέγανε τότε. Και τα σκαμπανεβάσματα ήταν ατέλειωτα –μόνο που δεν φωνάξαμε κι

εμείς στον καπετάνιο «να μην το πηγαίνει από τους λάκκους». Διαλείμματα είχαμε κάθε τόσο για λίγο, όταν πιάναμε τα λιμάνια της Ικαρίας, της Μυκόνου, της Τήνου, της Σύρου, των περισσότερων νησιών των Κυκλάδων.

Μέσα στο πλοίο όλοι οι επιβάτες ήταν ξάπλα, η ναυτία τούς είχε βγάλει τα εντόσθια. Μόνο ο πατέρας κι εγώ κυκλοφορούσαμε. Μα πολύ δύσκολα. Δεν είχε τόπο να περνάς. Και το πλοίο ήταν γεμάτο ξερατά.

Πριν μπούμε στο λιμάνι της Σύρου, λέει ο πατέρας: «Εδώ βγαίνουν τα καλύτερα λουκούμια. Τα λένε “λουκούμια του Μπουλντούρη”». Και πράγματι, μόλις αράξαμε μπήκαν οι μικροπωλητές και διαλαλούσαν: «Πάρτε λουκούμια του Μπουλντούρη».

Πολλές φορές θαύμαζα τον πατέρα: πούθε ήξερε τόσα πράγματα ο αγράμματος αυτός άνθρωπος! Είχε πάθει κι αυτός κάτι σαν τον «Πατούχα» του Κονδυλάκη. Στην πρώτη του δημοτικού ο δάσκαλος τον χτύπησε τόσο, που δεν θέλησε να ξαναπάει στο σχολειό. Πήγε στο βουνό με τα γίδια. Σα μεγάλωσε όμως αισθάνθηκε την ανάγκη της μόρφωσης. Ήρθε ένας δάσκαλος στο χωριό, γίναν φίλοι και τον έπαιρνε σπίτι να του μάθει να βάζει την υπογραφή του και να κάνει λογαριασμούς. Η φιλία με το δάσκαλο τον βοήθησε πολύ.

Από τον Πειραιά πήραμε το πλοίο «Αγγέλικα» για την Κρήτη. Σκυλοπνίχτης κι αυτό. Όμως ήταν καλύτερο και μεγαλύτερο από το άλλο που μας έφερε από τη Σάμο. Το πρωί φτάσαμε στα Χανιά. Το πλοίο δεν πήγαινε στη Σούδα τότε. Αγκυροβολούσε έξω από το λιμάνι των Χανιών. Μέσα δεν έμπαινε γιατί τα νερά ήταν ρηχά. Τα εμπορεύματα, οι αποσκευές και οι άνθρωποι μεταφέρονταν στην προκυμαία με βάρκες και μαούνες. Εκεί μας περίμενε ο Γιάννης Τσαπάκος, ο γαμπρός μας. Μας φόρτωσε στο κάρο του –το μοναδικό μέσον μεταφοράς στο Βαμβακόπουλο– και μας πήγε σπίτι του. Τώρα έπρεπε να καθαρίσουμε το σπίτι που θα μέναμε. Και τι σπίτι! Ένας οντάς είκοσι τετραγωνικά για πέντε άτομα. Από κάτω, το σκοτεινό κατώι με το χωματένιο του πάτωμα ανέδιδε βαριά μυρωδιά και υγρασία και δεν ήταν κατάλληλο για τίποτα. Ο πατέρας το προόριζε για καμιά κατσίκια που σκόπευε ν' αγοράσει.

Μια βδομάδα μας έφαγε το καθάρισμα. Για να το ασπρίσουμε, έπρεπε πρώτα να εξαφανίσουμε τους χιλιάδες κοριούς, τα σιχαμερά αυτά ζώφια που πίνουν το ανθρώπινο αίμα και δεν σ' αφήνουν να κοιμηθείς. Όλη η οικογένεια λοιπόν τους κηρύξαμε πόλεμο εξόντωσης. Εργαζόμαστε πυρετωδώς μικροί-μεγάλοι. Ακόμα και η τρίχρονη αδελφή μου. Κρατούσαμε ξυλάκια και τα χώναμε και στις παραμικρές χαραμάδες του τοίχου, των παραθύρων, του σανιδένιου πατώματος. Και περιλούζαμε τα ύποπτα σημεία με βραστό νερό ή με πετρέλαιο. Δεν υπήρχαν τότε άλλα φάρμακα για να τους καταστρέψουμε. Και ενώ νομίζαμε πως είχαμε τελειώσει μ' αυτούς, αποκαμωμένος καθώς ήμουν, έγεια και με πήρε ο ύπνος. Ξύπνησα αισθανόμενος πως κάτι έπεσε πάνω στο πρόσωπό μου. Ασυναίσθητα έφερα την παλάμη μου εκεί και κατάλαβα ότι ζούλισα κάτι. Ταυτόχρονα, μια απαίσια μυρωδιά μου φλόμωσε τη μύτη. Μου 'ρθε αναγούλα, μ' έπιασε ένας νευρικός βήχας. Κοριός ήταν αυτός που συνθλίφτηκε με την παλάμη μου. Όπλο του έχει τη βρόμα, όπως η σουπιά το μελάι. Τότε μάθαμε πως ο κοριός μπορεί να βρίσκεται στο ταβάνι και αφήνεται να πέσει στο γυμνό μέρος του ανθρώπινου σώματος, για να πει αίμα. Φέραμε ψηλές σκάλες και αρχίσαμε να καθαρίζουμε τις σανίδες του ταβανιού.

Τελειώσαμε με την καθαριότητα και κουβαλήσαμε τα πράγματά μας. Κατοικούσαμε πια στο δικό μας σπίτι. Και είχαμε και γη δική μας, λίγη βέβαια, αλλά όπως και να 'ναι, δημιουργεί κάποιο αίσθημα ασφάλειας. Εδώ, σε τούτο το Μετόχι κατοίκησαν καμιά τριανταριά προσφυγικές οικογένειες – Περιβόληδες, Γρηγοριάδηδες, Μπιρπίληδες, Ψαριανοί, Αρβανίτηδες, Πουλάρηδες, Ξυδιάδες, Κουφούδες, Ντινιακοί, Κεζέμπογλοι, Σαμιώτηδες. Αδάμηδες, Μήτρηδες – οι περισσότεροι απ' αυτούς προέρχονταν από το Γιαγτζιλάρ. Κάποιες άλλες ήταν από τη Μαγνησία και από αλλού. Σε κάθε οικογένεια δόθηκε ένα δωμάτιο να στοιβαχτούν πέντε-έξι άτομα και οχτώ-δέκα στρέμματα γης, που αν ήταν ένα είδος καλλιέργειας κάτι θα απέφερε. Ήταν διάφορα κομμάτια: με ελιές, αμπέλια, κήπους και χωράφια. Η γη δεν έφθανε να χορτάσει τα στόματα της κάθε οικογένειας. Δεν είχαν σοδειά να πουλήσεις, να πιάσεις λεφτά. Η οικογένεια τρε-

φόταν κυρίως από τα είδη που καλλιεργούσε: χορταρικά, κη-
πευτικά, φασόλια, κουκιά, ρεβίθια και το λαδάκι της το είχε. Μ'
άλλα λόγια επικρατούσε αυτό που λένε οικιακή οικονομία. Το
κρέας λιγοστό. Το είχαν όταν έσφαζαν κανένα κατοικάκι, η κα-
μιά κότα από τις λίγες που συντηρούσαν. Ίσως όμως η φυσική
αυτή διατροφή να έφερε και καλά αποτελέσματα: Στο χωριό εί-
χαμε αργότερα πολλούς αιωνόβιους.

Τα πρώτα δύο-τρία χρόνια καλλιεργήσαμε καπνά. Δούλευε
όλη η φαμελιά κι εμείς τα μικρά παιδιά. Μα η ποιότητα του κρη-
τικού καπνού δεν ήταν σαν εκείνη του Μακεδονικού. Έτσι ή
δεν τον πουλούσαμε εύκολα ή τον πουλούσαμε σε πολύ εξευτε-
λιστικές τιμές και υποχρεωθήκαμε να παρατήσουμε την καλ-
λιέργειά του. Δύσκολα, πολύ δύσκολα κείνα τα χρόνια. Ο πατέ-
ρας, για να εξασφαλίσει το ψωμί της οικογένειας, πήγαινε στο
μεροκάματο, στο σκάψιμο. Το βράδυ, σαν γύριζε, έτρεχε στα δι-
κά του χωράφια. Τα χέρια του είχαν πληγιάσει. Πώς άντεχε;
Πώς μπορούσε να εργάζεται τόσο ξεθεωτικά; Η ανάγκη... Η
ανάγκη να συντηρήσει τη φαμελιά του, που μεγάλωσε κιόλας:
Γεννήθηκε ο μικρός αδελφός μου, ο Ιάκωβος. Έτρεχε για να
εξασφαλίσει το ψωμί. Πρώτο μέλημα. Οι κοινωνιολόγοι λένε
πως η μεγάλη κατανάλωση ψωμιού φανερώνει τη φτώχεια.
Όμως έτσι ήτανε τότε σ' εμάς στο χωριό.

Στο στενάκι που βρισκόταν η πόρτα του σπιτιού μας υπήρ-
χαν και κάμποσες άλλες: του Νικολή του Μπιρμπίλη, του Δημή-
τρη Γιωργαλά, του Νικολή Τσαπάκου, και του άλλου Νικολή
Μπιρμπίλη... Τα καλοκαιρινά βραδάκια καθίζαμε σε скаμνά-
κια ή σε καντονάδες που ήταν τοποθετημένες δίπλα στις πόρτες
για να παίζουν το ρόλο της πολυθρόνας. Εμείς τα παιδιά λέγαμε
τα δικά μας και οι μεγάλοι κουβέντιαζαν τα δικά τους βάσανα.
Εδώ διάβαζαν τις ώρες ανάπαυσης ο πατέρας και ο Δημήτρης
Γιωργαλάς την εφημερίδα τους, που καθώς φοιτούσα στο Γυ-
μνάσιο και πήγαινα στα Χανιά, μου παράγγελναν σχεδόν κάθε
μέρα να τους κρατώ. Και οι δυο τους ήταν κατατοπισμένοι και
άνθρωποι με γνώμη. Ο Δημήτρης διάβαζε και ο πατέρας άκου-
γε. Ύστερα σχολίαζαν. Πολλές φορές με έβαζαν να διαβάσω
εγώ. Θυμάμαι πόσο αποδοκίμαζαν από το 1933 τον Χίτλερ. Τον

χαρακτήριζαν επικίνδυνο άνθρωπο. Το ίδιο δεν χώνευαν και τον Μεταξά –τον «τριπίθαμο» όπως τον ονόμαζαν.

Το χειμώνα, καθισμένη η οικογένεια γύρω από το μαγκάλι –που μας ζέσταινε μόνο μπροστά, ενώ στις πλάτες ξεπαγιάζαμε– ο πατέρας, αν και κουρασμένος, μας διηγιόταν διάφορες ιστορίες ή τραγουδούσε σιγά σιγά κανένα εμβατήριο όπως το: «Μαύρη είν' η νύχτα στα βουνά... ο Έλλην ξεσπαθώνει...» ή το «λυγερό και κοφτερό σπαθί μου...». Σ' αυτό του άρεσε να επαναλαμβάνει το σίχο:

*Για της πατρίδος την ελευθερία,
Για του Χριστού την πίστη την αγία,
Γι' αυτά τα δύο πολεμώ, να τα αποκτήσω επιθυμώ
Κι αν δεν τα αποκτήσω τι ωφελεί να ζήσω...*

Η ηρεμία άρχισε σιγά σιγά να επανέρχεται στην ψυχή των Μικρασιατών. Ωστόσο, όταν τσούγκριζαν τα ποτήρια εύχονταν: «Άντε, καλή πατρίδα...». Ακόμα περίμεναν πως θα ξαναγυρίσουν στα μέρη που γεννήθηκαν. Και μια φορά που ρώτησα τον πατέρα γιατί εύχονταν «καλή πατρίδα» αφού κι εδώ πατρίδα είναι, μου απάντησε: «Ναι, η Ελλάδα είναι πατρίδα όλων των Ελλήνων. Όμως, υπάρχουν και ιδιαίτερες πατρίδες. Εκεί που γεννήθηκε κανείς και έζησε και εργάστηκε για πολλά χρόνια. Μάλιστα, ο παππούς ο δικός μου είχε πει πως η καταγωγή μας είναι από την Κρήτη και το επίθετό μας, Παπουτσιδάκης. Αλλά βλέπεις, τώρα που ήρθαμε εδώ είμαστε σαν ξένοι...».

Μεγάλη του επιθυμία ήταν να μορφωθούμε –όπως έλεγε– για να ζήσουμε σαν άνθρωποι.... Και εγώ και η αδελφή μου τον κάναμε να χαίρεται, γιατί όταν έρχονταν στο Γυμνάσιο και ρωτούσε πώς πάμε, οι καθηγητές του απαντούσαν πάντα πως ήμαστε καλοί μαθητές.